

SUPRAVIEȚUIND COMUNISMULUI

ISTORIE, MEMORIE, UITARE
(studii, mărturii, portrete)

Coordonatori:

Mihai Gheorghiu Maria Mateoni

E I K O N

2015

Cuprins

Maria Mateoniu, Mihai Gheorghiu, Teorii și metode de studiere a cotidianului.	7
STUDII	25
Mihai Gheorghiu, Supraviețuind comunismului. Ieșirea din subterană	27
Claudia-Florentina Dobre, Represiune și rezistență. Mărturiile unor foste deținute politic despre viața cotidiană din închisorile României anilor '50	59
Maria Mateoniu, Despre <i>public</i> și <i>privat</i> în România comunistă. Retrospectiva unei dihotomii dinamice la peste 20 de ani de la căderea regimului	81
Petru Negură, <i>Studium post negotium</i>. Prima generație de studenți basarabeni în România (1990 - 1991): redefiniri identitare, strategii de supraviețuire, tentații de înavuțire	111
Ana Pascu, Relații interetnice în perioada 1945 - 1990 în Alțîna (județul Sibiu). Studiu de caz	139
Laura Gheorghiu, Începuturile represiunii împotriva minorității germane din România. Comunitățile rurale ale sașilor transilvăneni între 1945 și 1949 (studiu de caz)	173
Annemarie Sorescu-Marinković, Privind cu (sârbo)nostalgie la anii '80. Viața cotidiană în comunism la granița de vest	205
MĂRTURII, EXPERIENȚE, MEMORII	239
Sanda Golopenția, Cotidian bucureștean, 1946 - 1950	241
Zoltán Rostás, Bucureștiul paralel al anilor '80. Amintirile unui păstrător de amintiri	265
Mirel Bănică, Actualitatea memoriei și rolul martorului. Un studiu de caz	281
Mirela Florian, Autoportret de erou	295

INTERVIURI	311
Ileana C., țărăncă, 76 ani	313
Sanda O., fost profesor universitar de limba franceză, 79 ani București.....	335
Mariana N., fost arhitect, 80 ani București.....	377
Adela N., fost contabil, 61 ani București.....	409

Teorii și metode de studiere a cotidianului.

Viața cotidiană în comunism (Introducere)

Cotidianul comunist este în cel mai înalt grad paradoxal și miraculos. Cotidianul comunist este permanent o tensiune insolubilă care își găsește mereu soluția, o imposibilitate patentă de supraviețuire care ajunge mereu, inevitabil, la supraviețuire, la continuitate, la gestul vital al rezistenței ca ființă umană în fața oricărui mecanism al disoluției, al terorii sau al disciplinei carcerale al unei societăți care mizează pe transformarea ființei umane în mecanism biologic, în soldat al cauzei victoriei apocaliptice a economiei și a justiției comunist-proletare. Cotidianul comunist este spațiul-timp al unei eterne contrafaceri a oricărei existențe autentice, a oricărei autenticități morale, etice. Dar, deloc paradoxal, cotidianul comunist este eroarea care devine adevăr, falsul care se autentifică, compromisul care izbândește. Gestul cotidian, supraviețuirea cotidiană, minciuna cotidiană, eroismul cotidian, toate se amestecă în realitatea indescriptibilă a unei societăți damnate. Existența fiecăruia, zi de zi, împinge la supraviețuire, la lupta pentru identitate, pentru libertate, pentru anularea fricii și a terorii sociale și politice, împinge zi de zi la umanitate, la normalitate, la decență. Printre ruinele sistemului, printre coloanele sale de glorie, printre lagărele sale de muncă, omul, oamenii, își croiesc drumul, un drum al lor, al rezistenței, al minciunii, al disimulării sau al eroismului. În „lupta” sa cu sistemul, cu ceilalți, care dețin puterea și o exercită, omul își exercită la rândul său puterea sa imprescriptibilă: de a rezista, de a nu se livra ca victimă inocentă mecanismului devorator al politicului. Chiar și cei care se fac uneltele sistemului sau cei care numai cooperează cu acesta caută soluția unei „umanizări”, a unei îmblânziri a normelor și a aplicării acestora. Viața socială, și anume cotidianul comunist care este încastrat în normele sistemului, continuă să subziste, să se afirme ca viață. Desigur, totul

este o neîntreruptă încheștare, un permanent echilibru sfișiat de tensiuni adverse. În fond, trebuie să înțelegem, retrospectiv, ceea ce a fost experimentat și trăit nemijlocit, și anume că acea societate a existat, a funcționat, a rezistat istoric și a sucombat, că abstracția ideologică a fost transformată în exercițiu cotidian de putere, de anihilare, dar și de cooperare, de supraviețuire. Cotidian al fricii, al subversiunii, al dominației, al salvării, al supunerii, dar și al alinierii, al succesului social și economic, cotidianul comunist trebuie privit cu atenție, pentru a putea regăsi umanitatea mirabilă sau doar mizerabilă a omului supus acestui experiment istoric. Privind înapoi, nu putem să nu constatăm misterul absolut al existenței societății comuniste, o utopie realizată, o societate carcerală care rezistă, care își învinge cetățenii și îi controlează, care își asigură supraviețuirea istorică și care nu se prăbușește decât prin defecțiunea elitei conducătoare. Un teribil și înfricoșător spectacol al naturii umane (Sofocle, *Antigona*, v. 332 - 374).

Viața cotidiană, teorii și metode

Viața cotidiană implică deopotrivă referința la o singularitate, dar și la un grup, relația cu sine și cu celălalt, fiind totdeauna structurată de relațiile identitare, de putere și de dominație. Totuși, în ciuda tendinței de extindere a cotidianului pe orizontală, cuprinzând aproape toate aspectele de ordin existențial, sfera vieții obișnuite, cotidiene, nu poate să existe decât în relație directă cu o viață extraordinară, cu ceea ce există dincolo de cotidianitate. Pe de altă parte, ar fi profund greșit să considerăm viața cotidiană un reziduu a ceea ce rămâne în afara activităților distincte și specializate, viața cotidiană fiind mai curând liantul dintre acestea, terenul lor de întâlnire.

Viața cotidiană este adesea confundată, în mod eronat, cu viața privată, ignorându-se faptul că viața privată este acea formă de existență definită prin caracterul său privat, rezervat, închis. Totdeauna în relație cu viața publică care se derulează în plină zi, la vedere, supusă atenției generale, viața privată are drept rațiune de a fi, în mod contrariu, replierea într-un spațiu retras, protejat de curiozitatea generală. Or, viața cotidiană transcende delimitarea dintre

public și privat, cuprinzând deopotrivă activități la vedere, desfășurate în stradă, făcând parte dintr-un ordin general al cotidianității, cât și activități speciale, rezervate, sustrate acestui ordin general, ceea ce le conferă caracterul strict privat. S-ar putea spune că dimensiunea vieții cotidiene este una expansivă, fără restricții, manifestându-se în toate sferile existenței, cu tendință evidentă de a trece peste orice convenție sau restricție.

Antropologia se fundamentează ca disciplină pe culegerea directă a mărturiilor de viață și experiență și pe observația participativă a vieții de zi cu zi, cu scopul diseminării a ceea ce este permanent și subconștient la nivel cultural (Augé, 1994). Dacă această perspectivă a permanențelor a fost abandonată pe parcurs, antropologia nu renunță, în schimb, la metoda etnografică de culegere a datelor și de observare directă a cotidianului. Ca și celelalte discipline umaniste, de altfel, antropologia evoluează dinspre analiza structurilor și a cadrelor de viață cotidiană înspre reconsiderarea subiecților, a experiențelor individuale de viață cotidiană.

Începând din anii 1960, noua istorie a cotidianului, rebotezată antropologie istorică, se orientează spre surprinderea unor atitudini și comportamente colective, cu scopul evidențierii unor procese și tendințe, după modelul împrumutat din științele sociale. Sensibilă la grupuri și la reprezentările lor, antropologia istorică ignoră totuși concretețea trăirilor subiective. Este tocmai ceea ce istoria cotidianului va încerca să recupereze ulterior, părăsind cadrele și structurile de adâncime ale vieții cotidiene în favoarea analizei biografiilor oamenilor simpli (Sharpe, 1991: 25).

Putem vorbi de o schimbare de paradigmă, care survine în special după cel de-al Doilea Război Mondial și care orientează disciplinele umaniste spre ceea ce s-ar putea numi „concretul uman”. Unde se situează „concretul uman”? se întreba Lefebvre în a sa *Critică a vieții cotidiene*. Este acest „concret uman” în jurul nostru sau ascuns în misterioase profunzimi? Pe linia marxismului, Lefebvre încearcă să răspundă acestei întrebări. Concretul uman se găsește în viața cotidiană. Viața cotidiană este percepută ca totalitate, ca ansamblu al raporturilor care fac din uman, în general, și din fiecare ființă umană, în particular, o totalitate (Lefebvre, 1958: 109). În cadrul vieții cotidiene se manifestă relațiile care pun în joc totalitatea „realului”, chiar dacă cu anumite aspecte parțiale și incomplete, cum ar fi:

prietenia, camaraderia, dragostea, nevoia de comunicare etc. (Lefebvre, 1958: 109). Lefebvre propune o nouă formă de raționalitate, care ține de cadrul filozofic doar în sens larg, autorul inversând raportul de tip superior/inferior, definitoriu pentru filozofia tradițională. Pe calea materialismului dialectic, formele activității umane, considerate inferioare de către filozofia tradițională, devin, în teoria lui Lefebvre, surse de la care se alimentează „rațiunea” și „viața socială reală”.

Una dintre întrebările fundamentale la care încearcă să răspundă în mod special Michel de Certeau, dar și Michel Foucault este în ce măsură viața cotidiană se manifestă ca o arenă a reproducerii relațiilor de putere sau, dimpotrivă, este terenul invenției, al creației și al rezistenței la formele de putere.

Viața cotidiană, sub aspectele sale particulare de rezistență tenace față de putere, este sistematic analizată în opera lui Michel de Certeau. Interogând relația dintre viața cotidiană și cultură, M. de Certeau încearcă să sesizeze mecanismele prin care indivizii se reprezintă ca persoane autonome în economia de consum și în practicile vieții lor cotidiene (Giard, 1990: 6 - 7). Pasivității presupuse a consumatorilor, Certeau îi substituie convingerea argumentată că există o creativitate a oamenilor obișnuiți prin care fiecare își inventează o manieră proprie de a parcurge calea deja trasată, printre numeroasele produse impuse (De Certeau, 1980: pagina de gardă). Departe de a fi entități amorfe, consumatorii dezvoltă forme proprii de rezistență în raport cu ordinul instituit.

Încercând să găsească o logică proprie practicilor cotidiene, Michel de Certeau articulează ceea ce el numește „știința singularului”, o gramatică a practicilor cotidiene, analizate din perspectiva specificității formei lor (cf. Highmore, 2002: 14). Dar departe de a se limita la o problematică psihologizantă legată exclusiv de parcursul individual al persoanelor, Certeau reproblematicizează operațiile utilitare, presupus pasive și disciplinate. Fiecare individ conservă o pluralitate incoerentă și adesea contradictorie de determinanți relaționali (Certeau, 1990: 36). Scopul lui Certeau e să redea logica operatorie a practicilor cotidiene, de aceea autorul acordă prioritate modului de operare sau schemei acțiunilor umane care compun o cultură, și nu direct subiecților sau persoanelor care le vehiculează (cf. Highmore, 2002: 64). Această „artă operatorie”

constă în acțiunea consumatorilor altfel decât în modul așteptat de către producătorii obiectelor de consum, libertate care le permite să-și păstreze un anumit echilibru, să se transforme și să se inventeze într-un mediu compus dintr-o multitudine de elemente eterogene.

În aceeași manieră a interogării proceselor cotidiene minuscule, Michel Foucault analizează, în *Surveiller et punir*, aparatul puterii instituționale, printr-un examen minuțios al procedeele tehnice minuscule (dispozitive) care organizează discursurile și care contribuie la redistribuirea spațiului în așa fel, încât să fie supus „supravegherii” generalizate (Foucault, 1975).

Dacă Michel Foucault privilegiază, prin analiza practicilor minuscule, plasate sub semnul anonimatului maselor, modul de producere a disciplinei și interiorizarea ordinului de către indivizi, Certeau încearcă, în mod contrariu, să identifice procedurile minuscule și cotidiene care nu se conformează mecanismelor disciplinei decât pentru a le deturna (Certeau, 1990: 40). În analiza practicilor cotidiene, M. de Certeau distinge ceea ce nici Foucault și nici Pierre Bourdieu, un alt mare teoretician al practicilor cotidiene, nu disting, și anume o mișcare de microrezistență care determină la rândul ei apariția unei microlibertăți, mobilizând resursele ascunse ale oamenilor obișnuiți (Cf. Proulx, 1994: 193 - 194).

Viața cotidiană în comunism în lumina studiilor efectuate

Relația dintre oamenii simpli și instituții, fie de putere și de reproducere a puterii, fie, dimpotrivă, de rezistență în practică și spirit, se dovedește esențială pentru înțelegerea vieții cotidiene în societățile foste comuniste. Din perspectiva punctului de referință numit putere, în țările din fostul bloc comunist, statul, partidul și serviciile secrete sunt sinonime. Statul este personalizat, autoreprezentat ca având o entitate corporală una cu poporul (Lefort, 1986: 292 - 307). Prin strategii retorice, instituționale și disciplinare, statul își aservește propriii cetățeni, vorbind în numele acestora, definind parametrii a ceea ce este sau nu permis, tolerat.

Întrebarea care survine în mod firesc este în ce măsură putem vorbi de o dominație *tout court* a statului asupra cetățenilor săi sau

putem vorbi, de asemenea, și de existența unor forme de rezistență, de deturnare a puterii în favoarea indivizilor și în interesul lor personal.

Studiile despre societățile din fostul bloc comunist (a se vedea Fitzpatrick, 2000; 2002) care au acordat importanță vieții cotidiene sunt încă insuficiente, cu atât mai mult dacă e să le comparăm cu cele care explică ascensiunea, dănuirea și prăbușirea socialismului prin referire la practicile de la nivelul statului. Individualitățile, atunci când sunt luate în calcul, sunt percepute ca mase omogene care luptă pentru a se elibera de constrângerile statului totalitar și pentru a-și afirma natura umană (Kideckel, 2006 (1993): 17; Sampson și Kideckel, 1989).

Din perspectiva studiilor care privilegiază factorul politic, regimul comunist este un regim de ocupație, impus prin forță de armata sovietică și care și-a menținut dominația prin forță și prin exercițiul terorii. „Comunismul ar fi fost, așadar, suportat, nu acceptat; dezavuat, nu admis; respins atât cât a fost posibil, nu sprijinit. Pe scurt, el ar fi rămas tot timpul o realitate străină de ființa noastră colectivă.” (Platon, 2004: 31)

În acest context, menirea studiilor de viață cotidiană este tocmai de a nuanța poziția statului în raport cu cetățenii săi, de a arăta până la urmă gradul de aderență a majorității la sistemul impus prin forță.

Deosebit de interesante sunt studiile de viață cotidiană din timpul regimului comunist din RDG desfășurate de cercetători precum Thomas Lindenberger, Michel Christian, Sandrine Kott și Jay Rowell. Lindenberger propune un demers relațional al puterii concentrat pe rolul indivizilor priviți ca actori într-un cadru interacțional. Domația presupune nu numai monopolul puterii, ci și acceptarea minimală și adesea pasivă a celor dominați (Christian și Droit, 2003: 122 - 123). Thomas Lindenberger se concentrează asupra practicilor polițienești cotidiene, asupra poliștului ca personaj-cheie în menținerea regimului (Lindenberger, 2003). Poliția, dar și activul de partid (Christian, 2002) nu mai sunt privite ca simple structuri exterioare societății, ci, dimpotrivă, sunt analizate din perspectiva actorilor individuali care le-au compus.

Venind dinspre domeniul istoriei sociale, dar preocupată în ultimul timp de sociologia istorică a politicului, Sandrine Kott alege întreprinderea de stat ca loc de observație precisă și reflecție asupra